

**ГРОМАДСЬКИЙ ПОБУТ УКРАЇНСЬКОГО СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
ГАЛИЧИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.
(на основі мемуарів о. Ф. ТАРНАВСЬКОГО)**

На основі мемуарів о. Ф.Тарнавського розкрито особливості громадського побуту українського сільського населення Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. і греко-католицького духовенства зокрема. Значну увагу звернено на антиалкогольний рух, організацію сільських кооперативів, крамниць, аматорських хорових колективів. Простежено роль окремих священиків та селян у культурно-освітньому та соціально-економічному розвитку тогочасного села.

Ключові слова: спогади, селяни, духовенство, побут, Галичина.

Громада традиційно відігравала важливу роль у повсякденному житті мешканців галицького села і регулювала практично всі сторони їхньої діяльності. Відтак окремі аспекти громадського побуту селян ніколи не залишалися поза увагою вітчизняних науковців. Водночас беззаперечним є той факт, що на сьогодні ця проблема набуває нового актуального звучання у світлі розмов про необхідність реформи місцевого самоврядування і децентралізації влади.

Громадський побут селян другої половини ХІХ – початку ХХ ст. вивчали львівські дослідники Г.Горинь [7] та Ю.Гошко [8]. У попередніх публікаціях ми також неодноразово піднімали проблему громадського побуту сільського духовенства [9; 10], однак сама праця о.Ф.Тарнавського “Спогади: Родинна хроніка Тарнавських як причинок до історії церковних, священицьких, побутових, економічних і політичних відносин у Галичині в другій половині ХІХ сторіччя і в першій декаді ХХ сторіччя” (далі – “Спогади”) ще не була об’єктом окремого дослідження. З огляду на це вважаємо за необхідне проаналізувати ступінь відображеності у цих спогадах основних складових громадського життя селян зазначеного періоду.

“Спогади” написані у хронологічному порядку, починаючи від смерті батька автора о.Іларіона Тарнавського (26 жовтня 1869 р.), пароха с. Наставщин Рогатинського повіту. Поряд з цією подією о. Ф.Тарнавський згадує цікавий факт: парафіяни ще майже впродовж трьох років увесь урожай із церковного поля віддавали його матері Анні, яка залишилася вдовою із чотирма дітьми [19, с.14]. Це, на наш погляд, свідчить про високий рівень поваги до родини священика і бажання допомогти сиротам у важкий час.

Варто зазначити, що це була не виняткова ситуація. У даний період після смерті когось із духовних осіб за домовленістю між священиками-сусідами (зазвичай родичами чи друзями сім’ї померлого) досить часто призначався адміністратор на тимчасово звільнену парафію. Водночас вдова мешкала у селі, допоки її діти не виростили і не могли зайняти місце батька [6, с.76; 15, с.11]. Роки, протягом яких парафія продовжувала давати дохід сім’ї померлого, а церковним життям села віддали душпастирі із ближніх сіл, називалися “сиротинськими”. Попри наказ консисторії від 1877 р., згідно з яким адміністратори мали призначатися на вакантну парафію не пізніше як через півроку після смерті священика, подібні випадки траплялися ще до Другої світової війни [11, с.58].

Чимало уваги о.Ф.Тарнавський у своїх спогадах приділив громадській діяльності сільського духовенства, а саме його участі у процесі створення різноманітних інституцій, покликаних підняти життєвий рівень селян, сприяти зростанню їхньої суспільно-політичної активності і національної свідомості. Тісним контактам сільських душпас-

тирів із громадою до певної міри сприяли низка обов'язків, покладених на духовенство. У рішеннях Львівського Синоду 1891 р. говорилося, що священники повинні стати “усім для всіх”, учителями для молоді, батьками для убогих, порадиниками нещасливих і хворих, покровителями вдів і сирот, заступниками пригноблених, захисниками релігійних обрядів тощо. Для належного виконання душпастирських обов'язків, Синод постановляв, що “належить парохамъ въ парохіяхъ своихъ майже всегда перебувати”¹ [21, с.224].

У мемуарах знаходимо чимало згадок про священників, які брали активну участь у громадському житті селян. Центральне місце серед цієї когорти діячів займав о. Й.Авдивкович – парох с. Ясенів Бродівського повіту. На думку автора спогадів, ті три роки (починаючи з січня 1890 р.), які він провів поруч із цим душпастирем у якості сотруди́ника (помічника), дали йому “більше світла, практики, школи, як ціла гімназія і університет” [19, с.137].

Священик цікавився справами громади і вимагав щоденного звіту від сотруди́ника про життя своїх парафіян. Для кращого розуміння місцевих відносин о. Й.Авдивкович вів статистичне дослідження села, де було занотовано: скільки окремих селянин має землі і в якому вона стані; який урожай може зібрати з поля і скільки йому потрібно для утримання родини; звідки селянин бере гроші у випадку неврожаю; способи заробітку парафіян і скільки вони сплачують податків; в якому стані житло; скільки пар чобіт потребують на рік та інше [19, с.138]. Цікаво, що у його картотеці знайшли місце і дані особистого характеру, на зразок: “Як живе вдома з жінкою, з дітьми? Чи вживає алкоголь, чи моральний, чи ощадний? Чи був при війську, чи письменний? Як представляється в неділю в церкві?” [19, с.139]. Священик занотовував також і етнографічні дані.

Парох ставився з особливою вимогливістю як до членів своєї родини, так і до селян. Тому в Ясенові були викладені камінням дороги, охайні садиби і доглянуте кладовище. У селі успішно діяла гарна і добре облаштована школа, дві крамниці, читальня і навіть місцева корчма виглядала не як “звичайний, брудний шинок, але чисто утримуваний готель” [19, с.139].

Зовсім іншою була ситуація на парафії Чистопади Зборівського повіту, куди воєни 1893 р. о. Ф.Тарнавський прибув щоб виконувати обов'язки сотруди́ника [19, с.153]. Автор описував це село як “запущене, темне, зубожіле, запите, ґрунти в руках жидівських” [19, с.155]. Місцевий священик о. Д.Жеребецький не займався культурно-освітньою діяльністю і, “хоч сам п'яницею не був, але всі справи парохіяльні й громадські поладжував горілкою і пивом [19, с.156]. З огляду на таку ситуацію, новий сотруди́ник особливу увагу звернув на роботу з молоддю, з якою проводив голосні читання і уроки співу [19, с.158].

Ці два приклади якнайкраще переконують у тому, що в багатьох селах громадський порядок та культурно-освітній рівень мешканців у значній мірі залежав від ставлення до цих питань самого священника.

У спогадах о. Ф.Тарнавського відображено боротьбу духовенства із пияцтвом, яка здійснювалася шляхом організації братств тверезості, символічних похоронів горілки, громадських плєбісцитів щодо заборони продажу алкогольних напоїв в окремих місцевостях та через популяризацію відповідної літератури. Окремі парохі боролися за тверезість у буквальному розумінні цього слова. Наприклад, коли не допомагала проповідь у церкві, о. Д.Танячкєвич у с. Миколаїв Бродівського повіту йшов до корчми і палицею розганяв її відвідувачів [19, с.35]. Теж саме, як відомо, практикували парох с. Біле Перемишлянського повіту Й.Ліщинський [14, с.32] та о. Л.Панасинський із с. Гільче Сокальського повіту [16, с.389]. Останній після чергової скарги селянок побив

¹ Священики могли покинути парафію не більше ніж на вісім днів з дозволу декана, повідомивши заздалегідь мету своєї поїздки. У випадку позитивного рішення, той тимчасово повіряв парафію комусь із сусідніх душпастирів. Коли ж потрібно було відлучитися на довший термін, парох мав через свого декана вдаватися за дозволом до ординаріату [21, с.204].

усіх, хто знаходився у корчмі, включно з її власником. Після цього заборонив відкрити цей заклад у неділю чи свято [16, с.389].

Описуючи негативний вплив корчми на громадське життя та матеріальне становище селян, автор позитивно оцінював місіонерську діяльність о. Рудольфа Моха. Останній на власному прикладі пропагував здоровий спосіб життя і відмову від спиртних напоїв [19, с.42].

Серед активних борців із пияцтвом був і сам автор спогадів та його колеги по праці Петро та Сильвестр Богачевські. Обидва займалися організацією антиалкогольних місій та для прикладу першими у церкві присягнули не вживати спиртних напоїв. Як згадував о. Ф.Тарнавський, це “були свідомі українці, дуже ревні священики, знамениті проповідники, невтомні робітники на ниві церковній і народній” [19, с.166].

До таких свідомих українців він відносив і пароха с. Вербилівці Рогатинського повіту Степана Городецького. На його думку, цілий повіт та Рогатинська гімназія активно розвивалися саме завдяки старанням цього священика [19, с.110]. Так само автор давав високу оцінку громадській діяльності о. Юстина Тарнавського із с. Підлісся, оселя якого була центром товариського життя Золочівщини і місцем вирішення всіх важливих справ повіту [19, с.58]. Сам же душпастир упродовж довгих років обирався делегатом до повітової ради у Золочеві, де наполегливо відстоював інтереси селян.

Не менш схвально о. Ф.Тарнавський відгукувався про дім о. Мидляка із с. Павлів, де часто збиралося численне товариство з усіх околиць Радеківського повіту. Сам парох часто здійснював тривалі закордонні подорожі. У такий спосіб він побував в Італії, Іспанії, Швейцарії, Франції, Великобританії, Бельгії і Німеччині. У своєму селі священик за західними зразками заклав на громадському пасовищі парк, який облаштував столиками, лавками, стовпами з ліхтарями [19, с.160].

Громадська праця тогочасного духовенства охоплювала і таку важливу ділянку як організація хорів. Наприклад, згаданий о. П.Богачевський заснував хор у с. Гарбузів Зборівського повіту і популяризував цю справу через церковну періодику. У своїй статті “Кілька увагъ що до внутрешної організації парохій” він згадував священнослужителя, котрий на власні кошти наймав робітників, які до обіду молодити, а після обіду навчалися хорового співу [5, с.51]. Автор публікації вважав, що започаткувавши хор, священик “бодай почасти спараліжує деморалізацію виходячу зъ корчмы руками олігархії сельскої” [5, с.51]. Він запросив до місцевого хору диригента із добре відомої у Галичині, а той і за її межами, школи о. Й.Вітошинського із с. Денисів на Тернопільщині¹. Тогочасні громадські діячі дуже позитивно відгукувалися про цю школу, її випускників, а також селянський хор, організований о. Й.Вітошинським [3, с.313; 13, с.156; 18, с.251]. Об’єктивну оцінку о. Й.Вітошинському та наслідкам його праці дав активіст радикального руху Я.Остапчук: “Це був народний діяч небуденного формату. Він поєднав свій музикальний талант і нахил до громадської праці з красою природи, щоб створити для себе і для своїх співжителів окремий світ духовної розваги і культурного поступу”² [17, с.242].

¹ Школа для диригентів о. Й.Вітошинського діяла у с. Денисів на Тернопільщині. Щороку туди приїздило навчатися близько 50 чоловік. Перед співаками з доповідями виступали письменники Корнило Устиянович та Андрій Чайковський. Місцевий учитель Омелян Бородієвич навчав учнів садівництва, Павло Думка – пасічництва. Учень Івана Франка Степан Гарматій знайомив хористів з політикою, а сам керівник хору крім спеціальних предметів викладав агрономію. Після закінчення школи її випускники організовували відповідні гуртки у селах і за кордоном [1, арк.6; 4, с.109].

² Сучасні дослідники також позитивно оцінюють хор о. О.Вітошинського. Зокрема, на думку Н.Кобрин, його можна вважати чи не найкращим зразком тогочасного просвітнього читальняного хору з декількох причин: по-перше, співаки одночасно здобували елементарну музичну освіту і навіть ставали диригентами у багатьох галицьких селах; щорічно він влаштовував декілька концертів (як правило, 5–6) національно-патріотичного змісту, серед них присвячені роковинам Т.Шевченка, М.Шашкевича, Ю.Федьковича та інших; виступав не тільки у навколишніх селах, а навіть у Львові; основою його ре-

У мемуарах відображений і такий важливий напрям громадської діяльності духовенства як організація крамниць, позичкових кас, молочарських спілок, а також громадських шпихлірів (зерносховищ) [19, с.33, 166, 216]. Останні функціонували за наступним принципом: восени селяни добровільно зносили частину свого збіжжя, яке потім при потребі могли позичити під невеликі відсотки (також у збіжжі) [19, с.33].

На наш погляд, значну наукову цінність мають сторінки спогадів, присвячені участі селян у просвітянському русі. Насамперед маємо на увазі згадки о. Ф.Тарнавського про організацію у с. Манаїв Зборівського повіту та інших населених пунктах курсів для неписьменних, аматорських театральних гуртків, урочисте відзначення річниць скасування панщини, зростання зацікавленості населення до молодіжних спортивно-руханкових товариств “Сокіл” та “Січ” [19, с.169, 172, 185, 217]. Автор також позитивно оцінював рух за перейменовування москвофільських читалень ім. Качковського на читальні “Просвіти”, який він пов’язував із зростанням національної свідомості селян [19, с.211–212].

Особливо вдало у спогадах відображено процес появи нового типу селянина, так званого “сільського філософа”, який у тогочасній літературі часто оцінювався як нова генерація працівників на ниві просвітництва. Ця категорія активних суспільних діячів, що у джерелах доволі часто протиставляється сільській інтелігенції за якісними і кількісними характеристиками, відома під назвою “селянська інтелігенція” (інколи зустрічається назва “сільська інтелігенція у свитах”). Серед її переваг сучасники називали детальне знання обставин сільського життя, близькість до народу [2, с.3–4], а головне – фінансову незалежність від державних установ, яка практично виключала ризик тиску бюрократичного апарату [20, с.3].

Такі селяни, незважаючи на відсутність офіційно задокументованого підтвердження рівня знань, часто переймали керівництво національним рухом, вели активну політичну діяльність, очолювали осередки культурно-просвітніх товариств, обирались послами до парламенту. Вони самотужки опановували вітчизняну та іноземну літературу, передплачували періодичні видання, створювали власні бібліотеки, пропагуючи друковане слово серед місцевого населення. Наприклад, автор спогадів високо оцінював громадську діяльність сільських активістів Семена Крупського та Івана Ковальського, які на його думку, “були перші й головні будителі українського народного руху в селі Манаєві” [19, с.193].

Чимало цікавої інформації на сторінках “Спогадів” зустрічаємо про передвиборчу кампанію у Галичині, зокрема про боротьбу селян за проукраїнські органи місцевого самоврядування [19, с.97–98, 142–143]. У них є також низка цінних свідчень про церковні братства, обов’язки вїйта, присяжних, секретаря та громадської ради, допомогу окремих представників громади сиротам та калікам [19, с.35, 81, 169].

Таким чином, о. Ф.Тарнавський на тлі згадок про власну душпастирську працю у низці сіл Галичини подав специфіку громадського побуту як селян, так і сільських священиків. Особливу увагу він звернув на роль сільської інтелігенції в процесі формування національної свідомості селян, організації громадських культурно-освітніх організацій, пропагуванні здорового способу життя тощо.

Крім цього, автор залишив важливі свідчення про одяг, помешкання, господарство, способи проведення дозвілля селян, представників греко-католицького кліру та польської шляхти. Окремий розділ о. Ф.Тарнавський присвятив товариським розвагам у середовищі сільського духовенства. Тому можна стверджувати, що “Спогади: Родинна хроніка Тарнавських як причинок до історії церковних, священицьких, побутових, економічних і політичних відносин у Галичині в другій половині XIX сторіччя і

пертуару були народні пісні та твори українських, найчастіше галицьких, композиторів (усього близько 100 творів) [12, с.270].

в першій декаді ХХ сторіччя” є цінним і, на жаль, ще не достатньо відомим джерелом до вивчення повсякденного життя населення Галичини визначеного періоду.

1. Державний архів Тернопільської області, ф. Р-3205, оп. 1, спр. 13, 12 арк.
2. А. Ж. Наша просвітна політика / А. Ж. // Діло. – 1912. – Ч. 19. – С. 3–4.
3. Барвінський О. Спомини з мого життя / О. Барвінський. – К. : Смолоскип, 2004. – 528 с.
4. Блажкевич І. Перший селянський хор у Денисові / І. Блажкевич // Народна творчість та етнографія. – 1966. – № 3. – С. 109.
5. Богачевський П. Кілька уваг що до внутрішньої організації парохій / П. Богачевський // Душпастирь. – 1895. – Ч. 2. – С. 51–51.
6. Бордун М. З життя українського духовенства Львівської єпархії в другій половині ХVІІІ в. / М. Бордун // Записки НТШ. – Львів, 1912. – Т. CLX. – Кн. III. – С. 39–90.
7. Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (ХІХ – 30-ті роки ХХ ст.) / Г. Горинь. – К. : Наук. думка, 1993. – 200 с.
8. Гошко Ю. Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття ХІV–ХІХ ст. / Ю. Гошко – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. – 336 с.
9. Дрогобицька О. Громадський побут сільської інтелігенції Гуцульщини (кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.) / О. Дрогобицька // “Гуцульщина в гомоні віків” : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Львів : Тріада плюс, 2011. – С. 3–19.
10. Дрогобицька О. Традиція і модерн : Побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.) / О. Дрогобицька. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. – 540 с.
11. Заярнюк А. Соціальні аспекти статі в дискурсі греко-католицького духовенства Галичини другої половини ХІХ століття / А. Заярнюк // Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч. 4–5. – С. 50–80.
12. Кобрин Н. Принципи та форми музичної діяльності товариства “Просвіта” в Східній Галичині / Н. Кобрин // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – Вип. 3. – С. 267–274.
13. Лепкий Б. Казка мого життя / Б. Лепкий. – 2-ге вид., випр. і доповн. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. – 299 с.
14. Ліщинський Л. Рід Ліщинських / Л. Ліщинський, Н. Пінковський. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1973. – 201 с.
15. Матковський С. Три синодальні архієреї : Спомини з життя і діяльності преосвящених о. Юліяна Куїловського, д-ра Юліяна Пелеша і д-ра Сильвестра Сембратовича / С. Матковський. – Львів, 1932. – 107 с.
16. Надбужанщина, Сокальщина, Белзщина, Радехівщина, Камінецьщина, Холмщина і Підляшшя : історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1986. – 960 с.
17. Остапчук Я. Подих з недавньої бувальщини (Думки і спогади з мого життя) / Я. Остапчук // Збаражчина : збірник споминів, статей і матеріалів. – Торонто, 1956. – С. 180–470.
18. Павлик М. Про русько-українські народні читальні / М. Павлик // Павлик М. Твори / упоряд. В. Яременка ; передм. В. Качкана ; прим. В. Качкана, В. Яременка. – К. : Дніпро, 1985. – С. 159–283.
19. Тарнавський Ф. Спогади: Родинна хроніка Тарнавських як причинок до історії церковних, священницьких, побутових, економічних і політичних відносин у Галичині в другій половині ХІХ сторіччя і в першій декаді ХХ сторіччя / Ф. Тарнавський. – Торонто : Добра книжка, 1981. – 267 с.
20. Творидло М. Творім селянську інтелігенцію / М. Творидло // Діло. – 1925. – Ч. 31. – С. 3.
21. Чинності и ршєня руского провинціального Собора въ Галичинѣ ѓтбувшого ся во Львовѣ въ роцѣ 1891. – Львовѣ : Изъ типографіи Ставропигійского Института, 1896. – 272 с.

На основании мемуаров о. Ф.Тарнавського раскрыты особенности общественного быта украинского сельского населения Галичины второй половины ХІХ – начала ХХ ст. и греко-католического духовенства в частности. Значительное внимание обращено на антиалкогольное движение, организацию сельских кооперативов, магазинов, любительских хоровых коллективов. Прослежена роль отдельных священников и крестьян в культурно-просветительском и социально-экономическом развитии тогдашнего села.

Ключевые слова: воспоминания, крестьяне, духовенство, быт, Галичина.

The features of the public way of life of the Ukrainian rural population of Galicia at the second half of ХІХth – at the beginning of ХХth century and the greco-catholic priests in particular are described on the basis of the memoirs of F.Tarnavsky. Considerable attention is turned on antialcohol movement, organization of rural cooperative stores, shops, amateur choral collectives. The role of individual priests and peasants in the cultural-educational and socio-economic development of the erstwhile village is traced.

Keywords: the memoirs, peasants, priests, the public way of life, Galicia.